

NODARBINĀTĪBAS NODOKĻU IZMAIŅAS LATVIJAS EKONOMISKĀS KRĪZES APSTĀKĻOS

Abstract

Taxes serve as a key component of government revenue-making and give the opportunity to maintain and develop the national economy. Creating a fiscal policy the government should act cautiously and take into account the basic principles of fairness and impartiality, which applies to the payer options. Most tax revenues to the state budget collected from the employment taxes (personal income tax, social security contributions). Employment taxes are levied on wages, so workers can be considered as the main tax revenue generating sources. These taxes affect every worker's income, therefore, the changes are important for every taxpayer. In 2008 to Latvia joined the economic crisis, which led to the number of employees and income level fall, that affected the employment tax revenue reduction. To stabilize the situation, the government amended the tax laws to increase the income of the state budget. Were reduced personal income tax rate, of basic allowance and the allowance for dependents, however, the employment tax return 2009th was much lower than in 2008. year. The tax revenue reduction created by average wage reduce and increase in unemployment

Atslēgas vārdi: nodarbinātības nodokļi, iedzīvotāju ienākuma nodoklis, valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas.

Nodokļi ir svarīga ekonomiska parādība, kuru pastāvēšana saistīta ar valsts pastāvēšanu, jo katrai valdībai nepieciešami līdzekļi to funkciju izpildes nodrošināšanai. Ar nodokļu palīdzību valdība spēj nodrošināt iedzīvotājus ar sabiedriskajām precēm, realizēt protekcionisma politiku, veicināt uzņēmējdarbību un sniegt dažus pakalpojumus, tomēr maksātāji nevar atteikties no nodokļu maksāšanas. Nodokļi ietekmē dažādus procesus: investēšanu, makroekonomisko stabilizāciju, ekonomisko resursu efektīvu sadali, valsts izvēli sociālo un ekonomisko jautājumu risināšanā u.c. Dažreiz, konkrēti nodokļu veidi pilda tādas funkcijas kā vietējo tirgus ražotāju aizsardzība no ārzemju konkurences, kavē kaitīgu vielu lietošanu vai veicina konkrētas nozares attīstību. Tā kā nodokļiem ir piespiedu raksturs, ar tiem saskaras visi iedzīvotāji un uzņēmēji, un bieži vien tie ir neapmierināti ar nodokļu politiku. Sakarā ar to, valdībai izstrādājot nodokļu politiku jābalstās ne tikai uz budžeta apmierināšanu ar līdzekļiem, bet arī uz objektivitātes un taisnīguma pamatprincipiem.

Nodokļu zinātnes pirmsākumu rašanās attiecināmas uz klasiskās ekonomikas teoriju, kad tika attīstīta tirgus attiecību un valsts lomas teorija. Ādams Smits uzskatīja, ka pārāk liela valsts iejaukšanās ekonomikā var bremsēt tās attīstību, tomēr dažas valsts funkcijas viņš vērtēja pozitīvi. Piemēram, viņš uzskatīja, ka nodokļiem jāatbilst iedzīvotāju spēkiem un iespējām, un nodokļu iekasēšanai jābūt pēc iespējas lētākai un jāatbilst maksātāju interesēm.

Ja valdība priekšplānā izvirza fiskālo funkciju, tādā gadījumā nodokļu sistēma tiek veidota ar vienu mērķi – nodrošināt budžetā nepieciešamos naudas līdzekļus. Prakse rāda, ka pasaulē lielākajā daļā valstu nodokļi veido 75% - 85% no visiem budžeta ieņēmumiem. Arī Latvijas valsts konsolidētajā kopbudžetā situācija ir līdzīga. (Kavale, Joppe 2008: 8)

Salīdzinot kopbudžeta ieņēmumus apskatāmajā laika periodā, vislielākais to apjoms bija novērojams 2008. gadā un sastādīja 5727,2 miljonus latu. No tiem 4737,4 miljonu latu bija nodokļu ieņēmumi.

Vērtējot konsolidētā kopbudžeta ieņēmumus un tieši nodokļu ieņēmumus, tika konstatēts, ka lielākus ievākumus nes nodarbinātības nodokļu grupa, kurā iekļaujas valsts sociālās apdrošināšanas obligātas iemaksas un iedzīvotāju ienākuma nodoklis. Nodarbinātības nodokļi tiešā veidā skar katru strādājošo cilvēku un to ienākumu apjomu, tāpēc šiem nodokļiem tiek pievērsta liela uzmanība, un to izmaiņas ir būtiski svarīgas ikvienam nodokļu maksātājam.

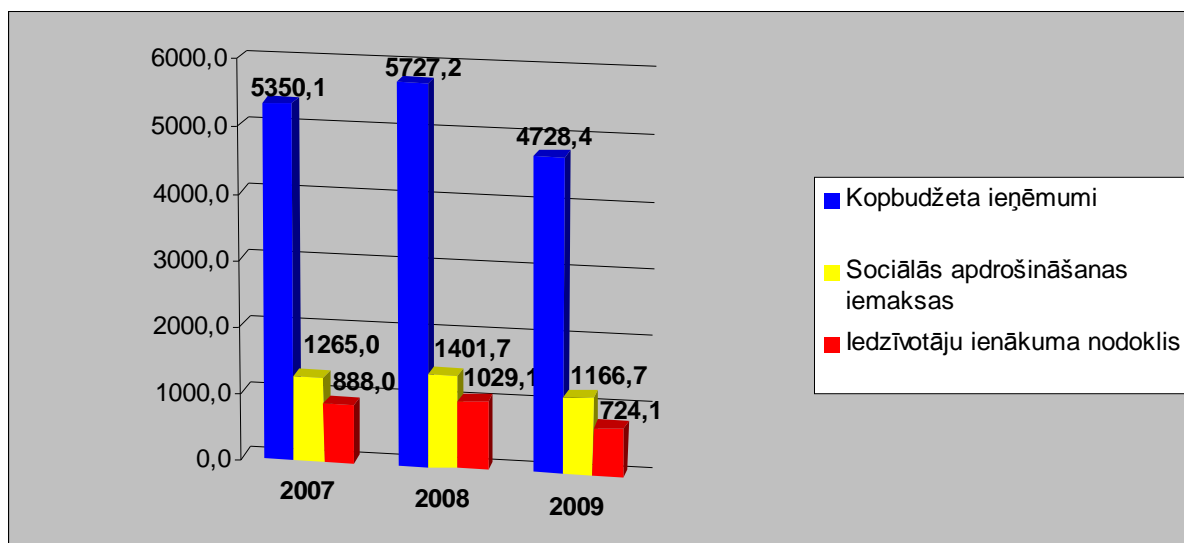
Ar iedzīvotāju ienākuma nodokli apliek fiziskās personas gūtos ienākumus. Par apliekamo objektu tiek skaitīti visi ienākumi no darba algas, no vērtspapīru pārdošanas, ieņēmumi no saimnieciskās darbības un no nekustamā īpašuma pārdošanas, kas bija personas īpašumā mazāk par 12 mēnešiem. Iedzīvotāju ienākuma nodoklis stājās spēkā 1994. gadā un līdz 2008. gada beigām nodokļa likme netika mainīta un veidoja 25%. Iestājoties ekonomiskai lejupslīdei, valdība veica grozījumus likumdošanā un 2009. gadā likme tika pazemināta līdz 23%. Strauji samazinoties nodokļa ieņēmumiem tika nolemts palielināt likmi, un 2010. gadā tas tika palielināta līdz 26%, kas ietekmēja sabiedrības neapmierinātību.

Iedzīvotāju ienākuma nodokli, kas tiek iekasēts no algas, aprēķina sekojoši: lai iegūtu apliekamo ienākumu, no mēneša ienākuma atskaita neapliekamo minimumu un likuma 13. panta noteiktos atvieglojumus, kā arī attaisnotos izdevumus. Tad apliekamais ienākums tiek reizināts ar nodokļa likmi, rezultātā veidojas iedzīvotāju ienākuma nodokļa summa.

Valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu būtība ir valsts pasākumu kopums ar mērķi apdrošināt personas un to apgādībā esošas personas no riska zaudēt ienākumus sakarā ar invaliditāti, bezdarbu, slimību un citiem apdrošināšanas veidiem. Apskatāmajā laika periodā sociālo iemaksu likme bija 33,09%, no kuriem 9% maksāja darba ņēmējs un 24,09% darba devējs. No 2011. gada 1. janvāra darba ņēmēja likme tika palielināta līdz 11%. Atšķirībā no iedzīvotāju ienākuma nodokļa, sociālās iemaksas tiek aprēķinātas no bruto darba samaksas, tātad, tās neietekmē atvieglojumi, kas ietekmē iedzīvotāju ienākuma apliekamo ienākumu.

Nodarbinātības nodokļu likmes un bāze sekmē lielākus nodokļu ieņēmumus, kā arī tieši šī nodokļu grupa ir visienesīgākā. Attēlā 1. var apskatīt nodarbinātības nodokļu veidu ieņēmumu dinamiku no 2007. līdz 2009. gadam, un salīdzināt to apjomu ar valsts konsolidētā kopbudžeta ieņēmumiem.

Nodarbinātības nodokļu un kopbudžeta ieņēmumu dinamika Latvijā,
2007. – 2009.g. (Milj. LVL)

Avots: autores izveidots pēc: LR Finanšu ministrijas budžeta paskaidrojumi 2011. g.

Valsts konsolidētā kopbudžeta ieņēmumi 2008. gadā veidoja vislielākos ienākumus un salīdzinājumā ar 2007. gadu palielinājās par 407,1 miljoniem latu. Tas skaidrojams ar kopējo valsts ekonomisko attīstību laika periodā līdz 2008. gadam. Latvijā bija novērojamas visu tautsaimniecībā notiekošo procesu strauja attīstība, proti, uzņēmējdarbības uzplaukums, iedzīvotāju labklājības līmeņa pieaugums, ārvalstu investīciju palielinājums, tika izsniegti pārmērīgi daudz kredītu, kā arī citu procesu progress. Ekonomiskās attīstības rezultātā palielinājās arī valsts kopbudžeta ieņēmumi, kas, galvenokārt, sastāv no nodokļu iekasējumiem, kā arī no citiem nenodokļu ieņēmumiem. 2008. gadā iestājusies ekonomiskā krīze ietekmēja lielus zaudējumus iepriekšminētajos procesos. Un jau 2009. gadā kopbudžeta ieņēmumi samazinājās par 17,4%.

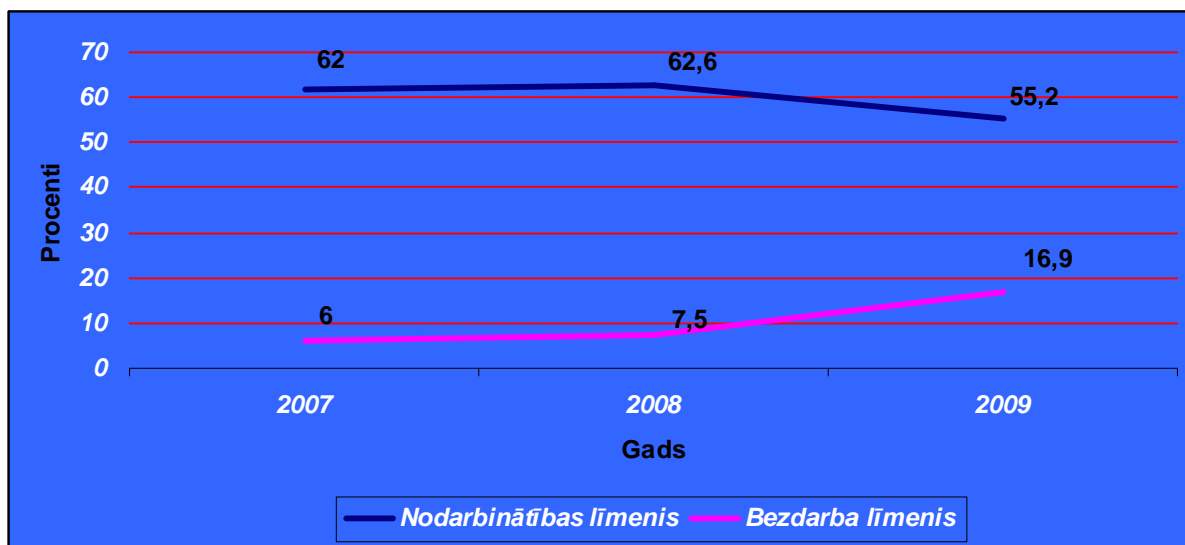
Nodarbinātības nodokļi 2008. gadā sastādīja 2159 miljonus latu, kas ir 40% no kopbudžeta ieņēmumiem. Sociālo iemaksu ienākumu pārākumu par iedzīvotāju ienākuma nodokļa ieņēmumiem sekmē nodokļa augstāka likme un to apliekamā bāze. 2008. gadā sociālo iemaksu ieņēmumi bija visaugstākie un sastādīja 1401,7 miljonus latu, kas ir par 136,7 miljoniem latu jeb par 10,8% vairāk nekā 2007. gadā. 2009. gadā nodokļa ieņēmumi samazinājās par 235 miljoniem latu jeb par 16,7% salīdzinājumā ar iepriekšējā gada atbilstošo periodu. Nodokļa ieņēmumu samazinājumu visvairāk ietekmēja nodarbinātības līmeņa un vidējās bruto darba samaksas kritums.

Iedzīvotāju ienākuma nodokļa ieņēmumu dinamika ir līdzīga sociālajām iemaksām. Nodokļa ieņēmumi palielinājās līdz 2008. gadam, bet iestājoties ekonomiskai lejupslīdei,

strauji samazinājās gan nodokļa ieņēmumi, gan to ietekmējošo faktoru rādītāji. No 2007. līdz 2008. gada iedzīvotāju ienākuma nodokļa ieņēmumi palielinājās par 141,1 miljoniem latu jeb par 15,8%, un 2008. gadā tie sastādīja 1029,1 miljonu latu. Tomēr, 2009. gada nodokļa ieņēmumu kritums bija straujāks par palielinājumu un iekasētais apjoms sastādīja 724,1 miljonu latu, kas ir par 29,6% mazāk nekā 2008. gadā. Šādu ieņēmumu samazinājumu ietekmēja gan nodokļu likumdošanā veiktie grozījumi, gan bezdarba līmeņa pieaugums.

2. attēls

Nodarbinātības un bezdarba līmeņu dinamika Latvijā, 2007. – 2009.g. (procentos)

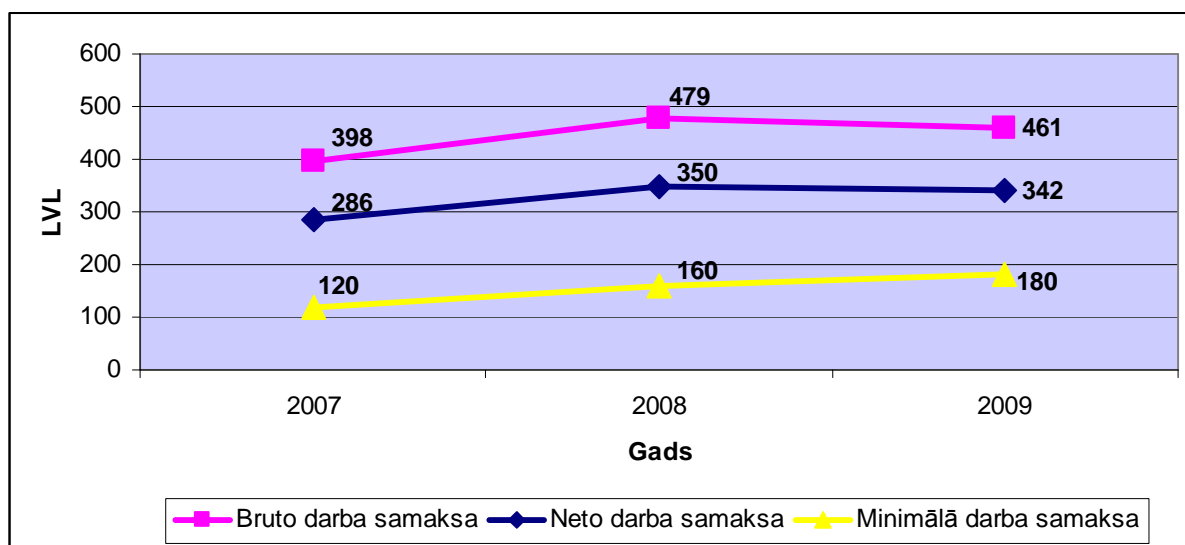

Avots: Nodarbinātības līmenis, darba meklētāju īpatsvars 2011. g

Nodarbināto iedzīvotāju skaits, kā arī darba meklētāju skaita izmaiņas būtiski ietekmē nodarbinātības nodokļu ieņēmumu apjomu. Jo vairāk iedzīvotāju ir nodarbināti, jo lielāka būs apliekamā bāze, kas arī veicina ieņēmumu apjoma palielinājumu. Iestājoties Eiropas Savienībā, nodarbinātības līmenis bija 56,1%. Līdz 2007. gadam šis rādītājs pieauga par 5,9% un sastādīja 62%. 2008. gadā nodarbinātības līmenis sasniedza 62,6%, kas sekmēja vislielākos nodokļu ieņēmumus apskatāmajā periodā. Tomēr, ekonomiskās krīzes apstākļos 2009. gadā rādītājs nokrita zemāk par 2004. gada līmeni un sasniedza 55,2%. Savukārt, bezdarba līmenis sākot ar 2007. gadu sāka palielināties un divu gadu laikā pieauga par 10,9%, un sasniedza 16,9%, kas liecina par negatīvu tendenci. Abu rādītāju izmaiņas, it īpaši 2009. gada, ietekmēja nodarbinātības nodokļu ieņēmumu strauju samazinājumu

Nākamais iedzīvotāju ienākuma nodokļa un valsts sociālas apdrošināšanas iemaksu ietekmējošs faktors ir darba samaksas izmaiņas. 3. attēlā apskatītas vidējā bruto un neto darba samaksas, kā arī ar likumu noteikta minimāla mēneša darba alga.

Darba samaksas dinamika Latvijā, 2007. – 2009. g. (mēnesī, LVL)

Avots: Strādājošo mēneša vidēja darba samaksa, valstī noteiktā minimāla mēneša darba alga, 2011.g.

Darba samaksas apjoms nedrīkst būt zemāks par likumā noteikto minimālo mēneša darba algu, kas garantē darba ņēmējam kādu ienākumu apjomu, mazāk par kuru darba devējs nav tiesīgs maksāt. No 2007. līdz 2009. gadam minimālās darba samaksas apjoms mēnesī palielinājās par 60 latiem. Tomēr jāatzīmē, ka iekasējot no noteiktas summas nodarbinātības nodokļu, paliekoša summa paliek zemāka par iztikas minimumam nepieciešamo apjomu.

Vidējā bruto un neto darba samaksa lielā mērā ietekmē nodarbinātības nodokļu ieņēmumus. Rādītāju palielinājums līdz 2008. gadam sekmēja lielākus nodokļu ievākumus, savukārt, 2009. gada dati liecina par rādītāju kritumu, kas arī negatīvi atspoguļojas nodokļu ieņēmumos. 2008. gadā vidējā bruto darba samaksa sasniedza 479 latu, kas ir par 81 latu vairāk nekā 2007. gadā, un par 18 latiem vairāk par 2009. gada datiem. Savukārt, vidējā neto darba samaksa, kas veidojas pēc nodokļu nomaksas, 2008. gadā sastādīja 350 latus, kas par 64 latiem vairāk nekā 2007. gadā, un par 8 latiem vairāk nekā 2009. gada rādītājs.

Iedzīvotāju ienākuma nodokļa apliekamo apjomu ietekmē tādi rādītāji, kā neapliekamais minimums un atvieglojumus par apgādībā esošo personu, tāpēc ir svarīgi apskatīt arī to izmaiņas.

1.tabula

Neapliekamā minimuma un atvieglojuma par apgādībā esošo personu dinamika Latvijā,
2007. – 2009. g. (LVL)

	2007	2008	2009
Neapliekamais minimums	50	80	35
Atvieglojums par apgādībā esošo personu (mēnesī)	35	56	63

Avots: autores izveidots pēc: Noteikumi par neapliekamo minimumu... 2011.g.

Ar neapliekamā minimuma un atvieglojuma par apgādībā esošo personu tiek samazināts iedzīvotāju ienākuma nodokļa apliekamais ienākums. Neapliekamā minimuma summa tika palielināta līdz 2008. gadam un sasniedza 80 latus. Iestājoties ekonomiskai krīzei, valdība nolēma šo rādītāju samazināt par 45 latiem, kas ir vairāk nekā divas reizes ar mērķi palielināt nodokļa ieņēmumus. Tomēr, neapliekamā minimuma samazinājums būtiski ietekmēja nodarbināto ienākumu līmeni un ierobežoja to pirktspēju. Savukārt, atvieglojums par apgādībā esošo personu tika palielināts visa laika periodā un tas varēja nedaudz izlīdzināt neapliekamā minimuma samazināšanu 2009. gadā. No 2007. līdz 2009. gadam atvieglojuma summa palielinājās par 28 latiem, ko var vērtēt par pozitīvu tendenci attiecībā uz iedzīvotāju ienākumiem.

Apkopojot nodarbinātības nodokļu ieņēmumu dinamiku un to ietekmējošo rādītāju datu izmaiņas, var secināt, ka būtiski iekasēto apjomu ietekmē nodarbināto iedzīvotāju skaits, vidējā bruto darba samaksa, kā arī iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmes un ar darba samaksu saistīto rādītāju izmaiņas. Pamatojoties uz noteiktiem nodokļu politikas veidošanas pamatprincipiem ir nepieciešams ievērot taisnīguma principu attiecībā uz nodokļu maksātājiem, kas veicinās sabiedrības uzticēšanos valdībai, kā arī sekmēs godīgu nodokļu maksāšanu.

Bibliogrāfija

1. Kavale L., Joppe A. (2008) *Nodokļu politikas un administrēšanas pamati*. Rīga: Latvijas Universitāte.
2. Centrālās statistikas pārvalde. *Ekonomiskās aktivitātes, nodarbinātības līmenis, darba meklētāju īpatsvars*. <http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp>;
3. Centrālās statistikas pārvalde. *Strādājošo mēneša vidēja darba samaksa pa darbības veidiem*. <http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp>;
4. Centrālās statistikas pārvalde. *Valstī noteiktā minimāla mēneša darba alga*. <http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp>;
5. LR Finanšu ministrija, *Likuma „Par valsts budžetu 2011. gadam” paskaidrojumi*. http://fm.gov.lv/?lat/valsts_budzets/paskaidrojumi/2011gads;
6. LR likums „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=56880>;
7. LR likums „Par valsts sociālo apdrošināšanu” http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=45466&version_date=01.01.1998;
8. MK noteikumi. *„Noteikumi par mēneša neapliekamā minimuma un nodokļa atvieglojuma apmēru iedzīvotāju ienākuma nodokļa aprēķināšanai”*. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=193599>.